

Het verenigingsverbod voor ambtenaren van 1951.

Mr P.P. Bovend'Eert

Inleiding

Ten aanzien van de rechtspositie van ambtenaren speelt van oudsher de vraag, in hoeverre grondrechten beperking kunnen ondergaan met het oog op de speciale rechtsverhouding waarin de ambtenaar tot de overheid staat. De uitoefening van bijvoorbeeld het recht tot vrije meningsuiting of het recht tot vereniging en vergadering kan onder omstandigheden op gespannen voet komen te staan met de voor een ambtenaar vereiste loyaliteit aan de overheidsdienst en de grondslagen van de staatsorde ¹.

Voor de tweede Wereldoorlog trad de overheid geregeld in individuele gevallen op tegen ambtenaren, aan wie vanwege hun politieke opstelling getwijfeld werd voor wat betreft hun loyaliteit aan de overheidsdienst ².

Na de munterij op "De Zeven Provinciën" in februari 1933 kwam de regering tot algemeen wettelijke maatregelen. Aan het Algemeen Rijksambtenarenreglement (A.R.A.R.) werd art. 97b toegevoegd, dat in lid 1 bepaalde dat aan de ambtenaar eervol ontslag kan worden verleend op grond van revolutionaire gezindheid. Lid 2 bepaalde dat eervol ontslag kan worden verleend aan een ambtenaar die lid was van een vereniging, waarvan de voorzitter van de ministerraad heeft verklaard, dat deze om de doeleinden die zij nastreeft of de middelen die zij aanwendt de behoorlijke vervulling van zijn plicht als ambtenaar in gevaar kan brengen of schaden ³. Bovendien leverde de medewerking of steunverlening aan een dergelijke vereniging of een van haar uitgaande aktie een ontslaggrond op. De voorzitter van de ministerraad diende machtiging tot ontslagverlening aan rijksambtenaren te geven. De rijksoverheid vroeg de decentrale organen vergelijkbare maatregelen te treffen.

In de periode 1933-1940 werden met toepassing van voornoemde bepalingen verschillende beschikkingen van kracht van de voorzitter van de ministerraad betreffende verenigingsverboden voor ambtenaren. Naast verboden ten aanzien van revolutionair-socialistische en fascistische partijen en daarmee verwante (vak)organisaties alsmede ten aanzien van de N.S.B., kan met name genoemd worden het omstrede verbod van lidmaatschap van de S.D.A.P. en

¹ Cfr. H.J. van Urk, *Hand- en Leerboek der Bestuurswetenschappen*, deel IV Ambtenaren-recht, Alphen aan den Rijn 1938, p. 239 e.v..

² Cfr. C.J.G. Olde Kalter, *Overheidspersoneel en Grondrechten*, Alphen aan den Rijn 1979, p. 176 e.v..

³ C.J.G. Olde Kalter, *o.c.*, p. 180 e.v..

N.V.V. voor militaire ambtenaren en burgerlijke ambtenaren bij het ministerie van Defensie. De regering stelde terzake in 1933 dat gelet op S.D.A.P.-partijresoluties gerede grond voor ernstige twijfel aan de goede gezindheid ten opzichte van het wettig gezag bestond. De gebeurtenissen rond "De Zeven Provinciën" hadden aangetoond dat het recht van de regering om haar gezag desnoods met geweld te handhaven, binnen de S.D.A.P. niet onvoorwaardelijk werd erkend.

Vanuit de Kamer bestreed met name de S.D.A.P.-fractie het regeringsbeleid inzake de verenigingsverboden. Zij stelde daarbij dat de maatregelen in strijd waren met art. 9 Grondwet betreffende het recht tot vereniging en vergadering. Een beperking van dit grondrecht was slechts bij wet toegelaten. De getroffen maatregelen (bij K.B.) voldeden niet aan deze eis. Van regeringszijde werd echter met een beroep op de staatsrechtgeleerden Buys en Struycken betoogd dat de bijzondere rechtsverhouding van de ambtenaar tot de overheid meebracht, dat hij een deel van zijn grondwettelijke vrijheid prijs gaf. Bijzondere beperkingen, niet berustend op een wet, waren aldus toegelaten.

Vanaf 1936 wijzigde zich de houding van de regering ten aanzien van de S.D.A.P. geleidelijk in gunstige zin, hetgeen in september 1938 uiteindelijk leidde tot het schrappen van S.D.A.P. en N.V.V. van de in die maand bij beschikking van de voorzitter van de ministerraad opnieuw vastgestelde lijst van verboden vereni-ingen. In diezelfde maand kwam een nieuwe regeling (KB 1 september 1938, Stb. 351) tot stand. In de nieuwe formulering van art. 97b lid 1 A.R.A.R. kon aan een ambtenaar eervol ontslag worden verleend, indien naar het oordeel van het bevoegde gezag uit zijn gedragingen van een zodanige gezindheid bleek, dat geen voldoende waarborg aanwezig was, dat hij zijn plicht als ambtenaar onder alle omstandigheden getrouwelijk zou volbrengen. Lidmaatschap van een door de voorzitter van de ministerraad aangewezen vereniging vormde volgens art. 97 b lid 2 zo'n gedraging. De voorzitter van de Raad was in het vervolg verplicht het advies in te winnen van een commissie, alvorens hij machtiging tot ontslag verleende.

In de vooroorlogse praktijk inzake verenigingsverboden voor ambtenaren, welke leidde tot het ontslag van enige ambtenaren met een N.S.B.-gezindheid, werd de regering in haar beleid gesteund door een ruime kamermeerderheid, terwijl daarnaast de ambtenarenrechter eveneens uitging van de gedachtengang dat verenigingsverboden in deze aanvaardbaar waren ⁴.

⁴ Cfr. hierover uitvoerig C.J.G. Olde Kalter, *o.c.*, p. 180-190.

Na de Tweede Wereldoorlog zou ten aanzien van de C.P.N. een gelijk standpunt ingenomen worden.

Vorbereiding van maatregelen tegen de C.P.N.

Tegen de achtergrond van de toenemende anticommunistische houding binnen de regering en het parlement vroegen leden van de beide Kamers bij de algemene politieke beschouwingen van 1948 naar de regeringsvoornemens tot beteugeling of afwering van de Staat ondermijnende invloeden ⁵. In de Tweede Kamer lieten zeer vele leden blijken het onverantwoord te achten, indien bepaalde posten in het Ambtenarencorps door personen met communistische beginselen werden bezet. In de jaren 1949-1950 werden de parlementaire verlangens inzake maatregelen tegen de C.P.N. bij verschillende gelegenheden herhaald ⁶.

Het kabinet-Drees deelde bij de algemene beschouwingen van 1948 in de Eerste Kamer mede, dat het waakzaam was tegenover gevaren die uit communistische aktie konden voortvloeien. Hoewel een algemeen verbod voor communisten om in overheidsdienst werkzaam te zijn, niet in voorbereiding was, zou wel gebruik gemaakt kunnen worden van art. 97b A.R.A.R.. Daartoe was in de loop van 1948 een commissie van advies onder voorzitterschap van prof. Van Poelje ingesteld. Er was echter nog geen beslissing genomen over een nieuwe lijst van verboden verenigingen ex art. 97b A.R.A.R. ⁷.

Laatstgenoemde beslissing zou nog ruim twee jaar op zich laten wachten. Wat was hiervan de achtergrond en wat waren de overwegingen in de ministerraad bij de besluitvorming terzake?

In de ministerraadsvergadering van 30 maart 1949 ging de minister-president in op een mogelijk ambtenarenverbod voor communisten. De premier deelde de raad mede dat hij de commissie-Van Poelje om advies had gevraagd

⁵ Het bestek van dit artikel laat niet toe de achtergronden van en ontwikkelingen in deze anticommunistische houding te schetsen. Verwezen zij naar H. Gortzak, *Hoop zonder illusies*, Amsterdam 1985, p. 267 e.v..

⁶ H.T.K. 1948-1949 Bijlagen-A 1000-I nr 4. Rijksbegroting Huis der Koningin voor het dienstjaar 1949, Voorlopig Verslag, p. 10; H.E.K. 1948-1949 Bijlagen-A 1000-I Rijksbegroting Huis der Koningin voor het dienstjaar 1949, Voorlopig Verslag, p. 8; H.T.K. 1949-1950 Bijlagen 1554 nr 4, wetsontwerp tot nadere voorzieningen met betrekking tot de bescherming van gegevens, waarvan de geheimhouding door het belang van de Staat wordt geboden, Voorlopig Verslag, p. 7; H.E.K. 1949-1950 Bijlagen-A 1400-IV, Rijksbegroting van Justitie voor het dienstjaar 1950, Voorlopig Verslag, p. 2-3.

⁷ H.E.K. 1948-1949 Bijlagen-A 1000-I, Memorie van Antwoord, p. 18. De laatstelijk in 1938 vastgestelde lijst kon overigens nog wel toegepast worden.

omtrent de wenselijkheid beroep op de hoogste ambtenarenrechter, de Centrale Raad van Beroep, uit te sluiten, indien een ambtenaar op grond van staatsgevaarlijke activiteiten werd ontslagen, nu deze gezindheid niet altijd op juridisch afdoende wijze zou zijn te bewijzen. Daarnaast had de premier de commissie gevraagd naar de wenselijkheid van vaststelling van een nieuwe lijst van voor ambtenaren verboden verenigingen. Drees liet blijken hiertegen overwegende bezwaren te koesteren. Uit de vooroorlogse praktijk was gebleken dat betrokken organisaties op vlotte wijze "mantelorganisaties" in het leven riepen die niet onder de lijst vielen, en dat betrokken ambtenaren slechts opgaven dat zij voor het lidmaatschap bedankten of een geheim lidmaatschap aanvaardden. Bovendien rees thans de vraag of de Eenheidsvakcentrale (E.V.C.) op de lijst moest worden opgenomen. Bedacht moest worden dat, hoewel het kader communistisch was, duizenden niet-communistische arbeiders lid waren van deze bond. Het ging er veeleer om, zo besloot Drees zijn betoog, te letten op de ambtelijke posten waar een gevaarlijke gezindheid er iets toe deed. Niet alle ambtenaren met een extremistische gezindheid dienden te worden verwijderd, maar alleen de gevaarlijkste elementen moesten worden weggehouden uit functies, waar geheimhouding van belang was, of waar zij schade zouden kunnen aanrichten op vitale punten van de dienst of het bedrijf ⁸. De ministerraad reageerde vooralsnog niet op deze opmerkingen van Drees. Op 17 oktober 1949 bepaalde de raad zijn standpunt toen Drees het vraagstuk middels een brief, waarin hij de argumenten pro en contra opsomde, in de raad aan de orde stelde ⁹.

Drees drong in zijn toelichting aan ervoor te waken dat op kwetsbare plaatsen geen ambtenaren zouden zitten met een staatsgevaarlijke gezindheid. Hij concludeerde dat men om deze personen te verwijderen niets had aan de vaststelling van een nieuwe lijst, omdat zij als lid van de betrokken organisaties zouden bedanken. De ministers bespraken vervolgens de regeling van ontslag ex art. 97b A.R.A.R., waarbij de minister-president de mogelijkheid van beperking van de rechtsgang van ontslagenen bij de ambtenarenrechter overwoog. Minister Van Schaik betoogde dat een lijst voor bepaalde situaties nodig kon zijn. De Kamer zou in gespannen situaties

⁸ A.R.A.-M.R. 2.02.05.-392, Notulen van de Ministerraadsvergadering 30 maart 1949, nr 1b, p. 1-2.

⁹ A.R.A.-M.R. 2.02.05.-393, Notulen van de Ministerraadsvergadering 17 oktober 1949, nr 18.

kunnen vragen wat de regering terzake had gedaan, in welk geval men een nieuwe lijst achter de hand zou moeten hebben.

De minister-president verklaarde zich met deze gedachtengang akkoord. De weg naar vaststelling van een nieuwe lijst stond aldus open. De commissie-Van Poelje had ook in deze richting geadviseerd. Het doorslaggevende argument voor de vaststelling van de lijst was echter oneigenlijk, namelijk om in tijden van nood de Kamer te kunnen apaiseren, door haar voor te kunnen houden dat een lijst was tot stand gekomen. Al met al een merkwaardige wijze van besluitvorming over een zo gewichtige aangelegenheid. Bij beschikking van de minister-president van 2 november 1949 werd de bestaande lijst van 1938 in afwachting van de totstandkoming van een nieuwe lijst ingetrokken.

Voordat de raad beraadslaagde over de vaststelling van de nieuwe lijst verboden verenigingen stelde minister Rutten op 30 oktober 1950 een verwant probleem aan de orde in de raad, te weten het al of niet benoemen van communistische ambtenaren. In casu betrof het de benoeming van een leraar voor hobo aan het muziekconservatorium te Amsterdam, waarvoor H. Stotijn, lid van het concertgebouworkest en overtuigd communist, in aanmerking kwam^{10, 11}. De minister achtte een benoeming zeer bezwaarlijk, gezien de invloed die op leerlingen kan worden uitgeoefend. De minister-president deelde deze mening. Had het rijk enige zeggenschap in deze, dan moest niet tot benoeming worden overgegaan. Minister Rutten zegde daarop toe de betreffende inspecteur terzake te instrueren¹².

De vaststelling van een nieuwe lijst verboden verenigingen kwam pas opnieuw in de raad aan de orde op 6 november 1950. Bovendien stelden de verantwoordelijke bewindslieden, de minister-president en de minister van Binnenlandse Zaken, thans voor wijziging te brengen in art. 97b A.R.A.R., teneinde een nieuw criterium voor een ontslag te hanteren en het beroep op de ambtenarenrechter tegen een ontslag ex art. 97b vrijwel geheel uit te sluiten¹³.

¹⁰ Cfr. over H. Stotijn: G. Harmsen, "Nederlands kommunisme", in:
Gebundelde Opstellen, Nijmegen, 1982, p. 55.

¹¹ Krachtens overeenkomst tussen het Concertgebouworkest en het conservatorium werden bij leraren-vacatures zo mogelijk leden van het orkest benoemd.

¹² A.R.A.-M.R. 2.02.05.-394, Notulen van de Ministerraadsvergadering 30 oktober 1950, nr 2d. H. Stotijn werd niettemin in 1951 benoemd tot docent hobo, welke functie hij tot 1964 vervulde (mededeling 12 oktober 1987 van de zijde van het Sweelinck-conservatorium te Amsterdam).

¹³ A.R.A.-M.R. 2.02.05.-394, Notulen van de Ministerraadsvergadering 6 november 1950 nr 15. De betreffende ministerraadsstukken ontbreken in het archief dat

De voorstellen stuitten op grote bezwaren in de raad. Alleen minister Stikker verklaarde zich onomwonden voorstander van de voorstellen. Minister Van Schaik stelde dat het ontslag geheel aan het gezag werd overgelaten. Hij zou liever een rechterlijke beroepsinstantie handhaven. Minister In 't Veld had bedenkingen tegen het niet volledig ter beschikking stellen van stukken aan de beschuldigde en tegen het opnemen van de E.V.C. op de lijst. Lieftinck vroeg zich af welk orgaan de regering zou gebruiken bij de beoordeling van gegevens. Was dat de B.V.D., dan had Lieftinck overwegende bezwaren tegen de voorstellen, en kon hij zijn goedkeuring er niet aan geven. Minister Van Maarseveen ten slotte verwierp het voorgestelde criterium voor ontslag, en suggereerde een nieuwe redactie. Het verweer van de beide bewindslieden kon de raad niet overtuigen. Drees betoogde nog dat de uitschakeling van de rechter noodzakelijk was, nu hiermee samenhang dat de stukken niet volledig konden worden overgelegd, waardoor inlichtingencontacten verloren zouden gaan. Uiteindelijk werd de kwestie aangehouden tot een volgende vergadering. Op 22 januari 1951 berichtte minister Teulings, dat na overleg tussen de betrokken departementen van Binnenlandse Zaken, Algemene Zaken en Justitie besloten was af te zien van wijziging van art. 97b A.R.A.R.. Aldus zou worden volstaan met de afkondiging van een nieuwe lijst verboden verenigingen. De vaststelling ervan zou evenwel nog maanden op zich laten wachten, doordat zich moeilijkheden voordeden met de lagere overheidsorganen ten aanzien van de commissie van advies ¹⁴.

Bij beschikking van 17 december 1951 van de minister-president krachtens art. 97b A.R.A.R. werden de C.P.N. en aanverwante organisaties zoals de E.V.C. aangewezen als organisaties, welke de behoorlijke vervulling door de ambtenaar in 's Rijksdienst van zijn plicht als zodanig in gevaar konden brengen of schaden. Aan de lagere organen werd verzocht dienovereenkomstig te handelen ¹⁵.

Bij twee gelegenheden vroegen leden van de Tweede Kamer een toelichting op deze maatregel, waarbij de Kamer in tweede instantie een oordeel terzake uitsprak.

berust bij het Algemeen Rijksarchief. De inhoud van de stukken kan slechts in grote lijnen afgeleid worden uit A.R.A.-M.R. 2.02.05.-394, Notulen van de Ministerraadsvergadering 6 november 1950 en A.R.A.-M.R. 2.02.05.-395, Notulen van de Ministerraadsvergadering 22 januari 1951.

¹⁴ Cfr. verder A.R.A.-M.R. 2.02.05.-395, Notulen van de Ministerraadsvergadering 22 januari 1951, nr 16; A.R.A.-M.R. 2.02.05.-395, Notulen van de Ministerraadsvergadering 16 juli 1951, nr 2K.

¹⁵ C.J.G. Olde Kalter, *o.c.*, p. 202.

Vragen - Burger

Op 21 december 1951, de laatste vergadering voor het kerstreces, stelde tijdens het vragenuurtje het P.v.d.A.-kamerlid Burger vragen aan minister-president Drees. Het kamerlid maakte met name gebruik van de gelegenheid om zijn geestverwante premier in staat te stellen de getroffen maatregelen tegen de C.P.N. in de Kamer nader toe te lichten.

De premier stelde dat de democratie moreel gerechtigd was ter bescherming van het algemeen belang en de menselijke vrijheden beperkingen op te leggen aan hen, van wie duidelijk gebleken was dat zij de rechten en vrijheden van anders- denkenden zouden vernietigen, indien zij aan het bewind kwamen. Hoewel voorzichtigheid geboden was en ernstige bezwaren verbonden waren aan maatregelen van deze aard in een democratie, meende de regering dat thans overwegende redenen bestonden voor maatregelen tegen personen in overheidsdienst, in het bijzonder waar van vertrouwelijke gegevens kennis genomen werd of waar storing van werkzaamheden vitale belangen kon schaden.

De vaststelling van een nieuwe lijst van verboden verenigingen bood volgens Drees een duidelijke en heilzame richtlijn voor ambtenaren, teneinde hen ervan te weerhouden een noodlottige weg op te gaan. Op grond van deze lijst stond vast, wat onder politieke onbetrouwbaarheid werd verstaan, hetgeen de bewijsvoering vergemakkelijkte. Van de verenigingen die op de lijst voorkwamen stond vast dat zij: 1) streefden naar een totalitair staatsbestel; 2) toepassing van vrijwel alle daartoe dienstige middelen geoorloofd achtten; 3) de internationale consignes van het Sovjet-blok volgden.

De minister-president meende dat het voorgaande voor de C.P.N. van algemene bekendheid was. Hij noemde in het bijzonder daarnaast de door communisten beheerste E.V.C., waarover hij opmerkte dat deze vakcentrale haar leden in besloten vergaderingen over sabotage-activiteiten in bedrijven instrueerde.

Afsluitend stelde Drees dat de regering meende in de geest van een grote kamermeerderheid te hebben gehandeld ¹⁶.

Het lag voor de hand dat de C.P.N. het niet bij deze stellingname van het kabinet liet zitten. De afgevaardigde Wagenaar vroeg via de voorzitter de Kamer in dezelfde vergadering nog verlof om zo spoedig mogelijk een

¹⁶ Cfr. H.T.K. 1951-1952 Verslag, p. 1268-1269.

interpellatie te houden. Het kerstreces gooide echter enig roet in het eten. Op 5 februari 1952 vond uiteindelijk "de interpellatie-Wagenaar" plaats ¹⁷.

De interpellatie-Wagenaar

Voorafgaande aan het stellen van de interpellatievragen stond Wagenaar uitvoerig stil bij de achtergronden en gevolgen van de maatregelen tegen de C.P.N..

Het lid van de C.P.N.-fractie was van mening dat deze maatregelen op bevel van de Verenigde Staten in de satelliet-staten van het Atlantisch pact werden doorgevoerd. Kenmerkend hiervoor was dat de maatregelen werden afgekondigd kort voordat de premier in december 1951 een bezoek aan de U.S.A. bracht. De maatregelen waren volgens Wagenaar een nabootsing van het beruchte comité van on-Amerikaanse activiteit. Zij openden de mogelijkheid tot een heksenjacht op communisten in Nederland. Daarbij werd een systeem van verklikkers opgezet, mochten de betrokken ambtenaren de belastende stukken niet inzien, en waren zij niet vrij in de keuze van hun advocaat. Men kon zich het niet fascistischer indenken. Het waren niet de communisten die de burgerlijke vrijheden ondermijnden, maar de regering, waarin de K.V.P. commandeerde en de P.v.d.A.-ministers naar haar neo-fascistische pijpen dansten.

Wagenaar bestreed in felle bewoordingen de suggestie van de minister-president bij de beantwoording van de vragen-Burger, dat communisten aanslagen voorbereidden en sabotage organiseerden. Hij daagde de president uit bewijzen terzake aan te dragen, en voegde hieraan toe; "... als de Minister-President dat niet doet, dan ben ik zo vrij hem een grove leugenaar te noemen".

Daarnaast wees Wagenaar op de verenigingsverboden van voor de Tweede Wereldoorlog, waarvan de communisten eveneens het slachtoffer geworden waren. Hoewel zij door de kabinetten-Colijn politiek onbetrouwbaar geacht werden, hadden zij tijdens de oorlog gevochten voor de vrijheid van het volk. Diegenen echter, die de communisten voor de oorlog vervolgden, dienden tijdens de oorlog de Duitsers. Wagenaar verwees in dit verband onder andere naar Colijn die in zijn brochure "Op de Grens van twee werelden" het samengaan met Nazi-Duitsland bepleitte, alsmede naar de toenmalige minister van Oorlog, Staf, die in november 1941 als voorzitter van de commissie voor de uitzending van boeren naar Oost-Europa ten overstaan

¹⁷ *Ibid.*, p. 1272-1273 en p. 1391-1409.

van Nederlandse fascistena sprak over de "prachtige opgave" om op vreemde bodem te werken voor de voedselvoorziening¹⁸.

Nadat Wagenaar benadrukt had dat de C.P.N. blijkens haar beginselprogramma slechts langs de weg van overtuiging het volk wilde meekrijgen, richtte hij een zeventiental vragen tot de minister-President.

Daarbij had ten eerste een aantal vragen betrekking op de vermeende schending van de vrijheid van vereniging, zoals neergelegd in de Grondwet en het recentelijk gesloten Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden. Ten tweede vroeg de geachte afgevaardigde de premier zijn mededelingen in de Kamer van 21 december 1951 met bewijzen te staven. En ten derde stelde Wagenaar een aantal vragen over de ontslagprocedure op grond van art. 97b A.R.A.R., waarbij centraal stond in hoeverre deze procedure in overeenstemming was met beginselen van rechtszekerheid¹⁹.

De minister-president toonde zich bereid aanstonds de vragen te beantwoorden.

De in art. 97b A.R.A.R. vereiste commissie van advies was ingesteld in oktober 1948 naar aanleiding van de staatsgreep in Tsjecho-Slowakije, waar in een parlementair democratisch staatsbestel de communisten door gebruik te maken van hun machtsposities in de regering en de ambtelijke dienst de macht van een minderheid aan het gehele volk hadden opgelegd. Met het oog op de mogelijkheid dat zich ook in Nederland een dergelijk streven zou ontwikkelen was de commissie opnieuw ingesteld. De Kamer was hiervan tijdig op de hoogte gesteld. Aan het vaststellen van een lijst van verboden verenigingen was uitvoerig overleg binnen de regering en met de commissie vooraf gegaan.

De minister-president bestreed de opvatting dat sprake was van schending van grond- en mensenrechten. Bij al de betreffende regelingen van de vrijheden gold immers, dat daarmee geen onbeperkt recht tot misbruik gegeven werd. Daarbij merkte hij overigens op dat geen enkel land van het Sovjet-blok tot dergelijke verdragen was toegetreden.

Uitvoerig stond de premier stil bij de procedure ex art. 97b A.R.A.R.. Hij benadrukte daarbij dat de samenstelling van de commissie van dien aard was, dat zij ongetwijfeld niet anders dan bij strikte noodzakelijkheid zou handelen en ten volle met het belang van de betrokken ambtenaar zou rekening houden. Regering en commissie waren van oordeel dat terughoudend moest worden

¹⁸ Cfr. in dezelfde zin K. Groen, *Landverraad*, Weesp 1974, p. 292.

¹⁹ Cfr. H.T.K. 1951-1952 Verslag, p. 1390-1393.

opgetreden, zodat bijvoorbeeld in een concreet geval een oplossing denkbaar was niet door ontslag, maar door overplaatsing. Van een "heksenjacht" of het opzetten van een verklikkersysteem kon geen sprake zijn.

Tot besluit van zijn beantwoording van vragen ging de premier nader in op de motieven om tegen communistische organisaties op te treden. Allereerst herhaalde hij zijn overwegingen van 21 december 1951 betreffende het communistische streven naar een totalitair staatsbestel, de geoorloofdheid van vrijwel alle daartoe dienstige middelen en het opvolgen van de consignes van het Sovjet-blok. Wijzend op spionagegevallen in andere landen meende hij dat duidelijk was dat de verplichtingen tegenover het Sovjet-blok voor communisten voor alles gingen. Ingeval van oorlog zouden zij de zijde van dit blok kiezen.

De premier weigerde evenwel zijn beweringen over sabotage-activiteiten met bewijzen te staven, aangezien de regering daarmee haar inlichtingenbronnen zou kunnen prijsgeven. Zo naïef was de regering niet. Bovendien werden de regeringsmaatregelen voldoende gerechtvaardigd op grond van algemeen bekende openbare gedragingen van communisten, waarbij Drees in het bijzonder het advies van "De Waarheid" noemde om wapens per schip aangevoerd voor de Nederlandse defensie, overboord te werpen! De getroffen beperkte beveiligingsmaatregelen hadden, zo besloot Drees zijn betoog, ten doel de kans te beperken, "dat vergif in onze soep wordt gedaan"²⁰.

Aan het kamerdebat, dat op het antwoord van de minister-president volgde, werd slechts deelgenomen door leden van de fracties van C.P.N., P.v.d.A. en K.V.P..

Wagenaar opende het debat en zorgde aanstonds voor een incident. Hij stelde dat de premier niet gekomen was met bewijzen dat de C.P.N. zich op sabotage zou toeleggen. Daaruit concludeerde Wagenaar dat de minister-president in dit opzicht leugens verstrekke.

De kamervoorzitter liet deze woorden niet passeren en onderbrak het betoog van Wagenaar met de woorden: "Een Nederlandse Minister-President verkoopt nooit leugens. Dit woord is ontoelaatbaar. Dit moet U terug nemen". Daarop paste Wagenaar zijn speech aan door te constateren dat de minister-president bewust onwaarheid verkondigde²¹. Immers de premier baseerde zijn beschuldigingen in hoofdzaak slechts op verhaaltjes in weekbladen over

²⁰ *Ibid.*, p. 1393-1396.

²¹ *Ibid.*, p. 1396; D.J. Hoekstra, *Een minister-president verkoopt nooit leugens. Onparlementair taalgebruik*, Dieren 1984, p. 64-65.

spionage in andere landen. Voor het overige herhaalde Wagenaar, dat de regering een heksenjacht opende, en met behulp van de B.V.D. een verklikkersysteem opzette. Hij benadrukte dat de C.P.N. zelf haar politiek bepaalde zonder inmenging van buitenaf. Wel ging zij daarbij uit van "de studie der ervaringen en van de successen van de Sovjet-Unie en de communistische partij in de Sovjet-Unie". De communisten zagen de Sovjet-Unie als "Baanbreekster, die het onderpand vormt voor het succes van hun eigen streven".

Teneinde een kameruitspraak over de regeringsmaatregelen uit te lokken diende Wagenaar een motie in, waarin als oordeel uitgesproken werd dat het verenigingsverbod in strijd was met de rechtsopvattingen van het Nederlandse volk en derhalve ingetrokken diende te worden ²².

Vervolgens kreeg Burger (P.v.d.A.) het woord. Hij ontkende dat er sprake was van Amerikaanse invloed op het handelen van de regering. Het vraagstuk, met welke middelen een regering moest verzekeren dat zij zeggenschap behield over het ambtelijk apparaat en dus kon regeren, was een probleem waarmee Westerse democratieën nu eenmaal geconfronteerd werden, omdat zij zichzelf moesten verdedigen. Vandaar dat recentelijk in Groot-Brittannië en in België, en thans in Nederland maatregelen werden genomen.

Democratisch Nederland kon het zijns inziens heus wel klaren met de communisten, maar het gevaar school in de communistische legermacht, waarvan de C.P.N. de voorhoede was. Ter adstructie wees hij daarbij op de verklaring van partijvoorzitter Paul de Groot op het C.P.N.-partijcongres van februari 1950, dat "het Nederlandse volk het Sovjet-Russische leger als bevrijdingsleger zou ontvangen".

De Nederlandse regering gaf met haar maatregelen te kennen dat zij de hulptroepen van een vreemde mogendheid niet op Nederlandse sleutelposities begeerde. Het betrof volgens Burger daarbij slechts security-maatregelen, waarbij een eventueel ontslag niet gelegen was in de communistische overtuiging, maar in ontbrekende geschiktheid van een anti-democraat om in kritieke omstandigheden een democratische sleutelpositie te bezetten. Van massa-ontslag kon geen sprake zijn, wel van passende zorgvuldigheid ²³.

De toon van het hierop volgende betoog van Dassen (K.V.P.) was aanzienlijk gematigder dan dat van Burger. Dassen stelde voorop dat aan de Grondwet geen bezwaren tegen het ambtenarenverbod ontleend konden worden. Hij verwees daarbij naar het standpunt van de regering in de dertiger jaren,

²² H.T.K. 1951-1952 Verslag, p. 1396-1398.

²³ *Ibid.*, p. 1398-1399.

ondersteund door staatsrechtgeleerden als Struycken en Van der Pot. Hoewel de K.V.P. niet verheugd was over de maatregelen, erkende zij dat de regering in het besef van haar verantwoordelijkheid terecht en juist had gehandeld. Het waren maatregelen in het kader van de staatsveiligheid, die bovendien een psychologische werking hadden, omdat de bevolking thans kon zien, dat het de regering ernst was om ondermijnende invloeden tegen ons staatsbestel in het ambtenarencorps te weren ²⁴.

Alvorens de motie-Wagenaar in stemming werd gebracht, leverden de C.P.N.-fractieleden Stokvis, Gortzak en Haken, het P.v.d.A.-fractielid Scheps en premier Drees nog een bijdrage aan het kamerdebat. Daarbij kwam Stokvis gemotiveerd tot de conclusie dat art. 97b A.R.A.R. wel degelijk in strijd was met de Grondwet. Hij verweet de minister-president dat deze zich niet over de staatsrechtelijke merites had uitgelaten maar zich "trouwhartig" had verloren "in een wijdlopig relaas van naïeve anticommunistische bakerpraatjes". Gortzak riep evenals Haken de minister-president nogmaals op te komen met bewijzen voor zijn beschuldigingen tegen de C.P.N.. Scheps en zijn geestverwante minister-president tenslotte zetten zich scherp af tegen de communistische regimes van het oostblok. Laatstgenoemde weigerde opnieuw de inlichtingenbronnen te openbaren op grond waarvan de regering gegevens had over vermeende sabotageactiviteiten. De motivering tot het treffen van maatregelen was overigens principieel gebaseerd op "dingen die van algemene bekendheid zijn". Aangaande de staatsrechtelijke bezwaren tegen het verenigingsverbod verwees Drees afsluitend eenvoudigheidshalve naar het oordeel van regering en Staten-Generaal terzake in de jaren dertig. Daarin was thans geen verandering gekomen ²⁵.

De motie-Wagenaar werd met 62 tegen 7 stemmen verworpen. Voor de motie stemden slechts de aanwezige C.P.N.-leden. De Kamer liet hiermee in ruime meerderheid blijken het regeringsbeleid inzake de verenigingsverboden voor ambtenaren te steunen.

Slot

Het kabinet-Drees trof de maatregelen, die betrekking hadden op een verenigingsverbod voor ambtenaren om lid te zijn van de C.P.N. en aanverwante organisaties niet dan na aanzienlijk aarzeling. De door premier Drees in de ministerraad gedane ingrijpende voorstellen ontmoetten overwegende bezwaren bij de meeste ministers, hetgeen ertoe leidde dat

²⁴ *Ibid.*, p. 1399-1400.

²⁵ *Ibid.*, p. 1400-1409.

volstaan werd met de vaststelling van een nieuwe lijst verboden verenigingen. In de Kamer leken slechts de fracties van P.v.d.A. en K.V.P. het regeringsbeleid nadrukkelijk te steunen. De overige niet-communistische fracties stelden zich althans bij de kamerdebatten over de verenigingsverboden terughoudend op. Nochtans steunden zij het regeringsbeleid bij de stemming over de motie-Wagenaar.

De beschikking van de minister-president van 17 december 1951 heeft in de praktijk bepaald niet tot massa-ontslagen geleid. Zij verviel in 1970, toen bij besluit van 15 augustus 1970 het tweede lid van art. 97b A.R.A.R. werd ingetrokken. In de loop van de jaren vijftig had de Centrale Raad van Beroep de werking van grondrechten in de ambtenaarsverhouding erkend.